

IRODALMI SZEMLE.

Apáczai mint paedagogus.

Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Összegyűjtötte, a latin beszédeket fordította, jegyzetekkel látta Hegedűs István. Budapest, 1899. Ára 1 frt.

A magyar tanügynek, valamint nemzeti múltunknak és műveltségünknek minden barátját őszinte hálára kötelezte Hegedűs István, hogy egykori nagyhirű elődjének, a XVII-ik század egyik leglelkesebb magyarjának, legmagasabb szárnyalású paedagogusának, Descartes és Comenius eszméi tolmácsolójának: a sokat küzdött, sokat szenvedett Apáczai Cseri Jánosnak legfontosabb szellemi alkotásait, lánglelkének legértékesebb megnyilatkozásait, — paedagogiai munkáit összegyűjtötte s közrebocsátotta.

Valóban, nagy szükség volt már e kiadásra, mert Apáczai paedagogiai jellegű iratai és beszédei szétszórta, különböző időben s helyen, s legtöbbször oly régen láttak napvilágot, hogy csak nagy utánjárással, nagyobb közkönyvtárainkban voltak kaphatók, s már-már ott állottunk, hogy csak hírből, az irodalomtörténetek, a felhangzó alkalmi megemlékezések, meg egyes tanulmányok révén ismertük Apáczait, de személy szerint mentől kevesebben lapozgattuk műveit. Pedig ha a gyertyát nem szabad a véka alá rejteni, még kevésbé szabad múltunk e becses emlékeit, műveltségtörténetünk ez ékesen szóló bizonyosságait a magyar tanár- és tudós-világ elől elvonni! Hadd olvassa el, hadd ismerje meg a haza minden tanára, minden tudósa a közvetlen forrásokból, mint lelkesedett harmadfélszáz évvel ezelőtt egyik elődjük nemzetének nagyságáért, felvirágzásáért, műveltségben, tudományban való előhaladásáért, — mint szeretett volna Erdélyben is, a külföldi akadémiák példájára, egyetemet felállítani, — mint törekedett emberfölötti erővel korának minden tudását felkutatni, elsajátítani s nemzete javára gyümölcsöztetni, — mint igyekezett megszólaltatni minden tudományt magyar nyelven, a mely addig a poesis mellett csak a theologiai irodalom számára birt létjogosultsággal, mint akarta az anyanyelvet az oktatás közép- és felső fokán is érvényesíteni, századokkal megelőzve korát, mint hirdette az eddigi szó- és formatanulás ellenében, Comeniusszal egyidejűleg, a *realis* ismeret,

a *túrnyi* tudás szükségét, — mily szent haraggal, keserű fájdalommal dorgálta, ostromozta nemzetét sokféle vétkeért, elmaradottságáért, a tudományokkal való nemtörődéseért, — szóval hadd lássa, hogy abban a korban, midőn hazánk örökös harcztot folytatott lételeért, fennállásáért, volt egy emberünk, ki kora tudományos ismereteinek színvonalán állva, rövid de az eszmékért vívott küzdelmekben, tudományos igyekezetekben s irodalmi munkásságban gazdag életét arra iparkodott felhasználni, hogy nemzetét a művelt nyugati népek ismereteinek, műveltségének színvonalára emelje, hogy a műveltséget és tudományt *magyarrá*, a magyart *műveltté és tudóssá* tegye, — s ez irányú emberfölötti erőfeszítéseinek áldozatává lett! Ha elolvassák, a fájdalom mellett bizonyára a büszkeségtől is fog dagadni mindnyájok keble; e dicső példára tekintve, mindnyájan kétszereres erővel és lelkesedéssel fognak munkálni a magyar tanügy és tudományosság elővitelén, fejlesztésén; mindnyájan felényire fogják érezni állásuk terheit, törekvéseik akadályait, összehasonlítva saját sorsukat Apáczai keserveivel és csalódásaival!

A mű Apáczai következő paedagogiai munkáit és beszédeit tartalmazza: 1. *A Magyar Encyclopaedia előszava*, az 1803-iki győri kiadás fordítása alapján. 2. *A Magyar Logikácskához csatolt Tanács*, melyet Joachim Fortius ad Apáczai János által egy tanulásába elesüggedt ifjúnak. 3. *Az Encyclopaedia* tizedik részéből a XXIX—XXXII. fejezetek az 1653-iki utrechti kiadás szerint. 4. *De studio sapientiae* cz. beszéde, melyet 1653. november havában (valószínűleg 2-án) Gyulafehérvárott tartott, midőn rectori tisztét átvette (latinból fordítva). 5. *Az iskolák igen nagy szükségéről és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak* cz. beszéde, melyet 1656. nov. 20-án Kolozsvárt tartott, midőn az újonan állított kolozsvári kollégium igazgatóságát étvette (latinból fordítva). 6. *Az Académia felállításának módja és formája iránt Barcsay Ákos fejedelemhez beadott terve*. A gyűjteményt Hegedűs bevezetéssel látta el (3—17 l.), melyben általánosságban jellemzi Apáczait mint paedagogust, méltatja eszméit, törekvéseit, kijelöli a helyet, mely őt a magyar tanügy fejlődéstörténetében megilleti. A fordított két beszédet jó magyaros nyelven nyújtja, melyen csak itt-ott érezhető egy kis idegenszerűség (pl. az ezekhez értőket isteni lényeknek lenni gondolták, — midőn Párisban észrevételeket adott volna ki stb.) A jegyzetek részint egyes homályosabb helyet, szokatlanabb kifejezések megmagyarázására, részint az előforduló régi írók rövid ismertetésére irányulnak. Jegyzeteiben egy kissé szűbmarkú a t. kiadó úr; így például hányszor előfordul *J. Fortius* neve, olykor műveiből vett bő idézetek kíséretében (25, 110 l.), sőt a logikácskához adott tanácsban éppen úgy szerepelteti őt Apáczai, mint Plato dialogjaiban Sokratest, de azért sehol a jegyzetben nem találjuk megemlítve, hol, mikor élt, mit irt Fortius? Apáczai idézi *Voëtius* doctornak, Descartes hirhedt ellenségének egy mondását („kitől nem egyszer hallottam, hogy . . .“ 153. l.), de az olvasónak nincs

alkalma megtudni, ki, mi volt ez a Voëtius s hol hallotta tőle Apáczai ezt a hazánkra vonatkozó nyilatkozatot¹ Épp így nincs említés Sabelliusról, Scaligerről, holott azt megmondja, ki volt Maimonides, Münster, Erpen, Fremellius stb. Nem magyarázza meg mit jelent a *Pasoptron*, Apáczai tervezett művének czíme, pedig ember legyen, a ki kitalálja. Viszont van olyan jegyzete, mely fölösleges, mert semmi újat nem mond (148. lap 2. jegyzet). Salánki István pataki tanárról azt mondja a jegyzetben, hogy nem tudja kilétét, — elhiszem, mert ilyen pataki tanár nem is volt, hanem volt Salánki György (1629—1635), kiről Bod Péter *Magyar Athenasa* (233. l.) s a *Pallas Lexikon* is (XIV. 811. l.) emlékezik, utóbbi nem egészen szabatosan. Az *István* kereszt-név Apáczainál vagy toll-, vagy emlékezet-hiba.

A mű helyesírása nem egyöntetű; physika, logika, ethika stb. egyes lapokon (59, 65, 121, 152) e-vel, másutt (13, 111, 126, 132) k-val van írva, Chryssippos és Archelaos helyett Krysippust és Arkhelaost találunk. Nem szívesen vesszük Hegedűstől, mint magyar szépírótól, hogy a nemcsak, nem kötőszók után, az ellentett mondatban következetesen *de* kötőszót alkalmaz *hancm* helyett (8, 73, 87, 93, 123, 125, 127 l.); a *miszerint* is kezd már eltűnedezni a gondosabb magyar stylusból. Apáczai nevét is kár volt *Csere* helyett *Cs rinek* írni, tekintettel arra, hogy a m. tud. Akademia kiadásában megjelent *Bölcsészeti dolgozatok* (1867) is Apáczai *Csere* Jánost írja szerzőnek (Hegedüs e művet két ízben is „Apáczai Cseri János bölcsészeti dolgozatai“ cz. idézi) s tekintettel arra, hogy Apáczán ma is több *Csere* család él² s kezdetben a mi Apáczaink is *Tsere*-nek írta nevét s csak a latin *Tseriusból* állott utóbb elő a Tseri-alak.

De mindeme megjegyzések — ki akarná őket hibáknak mondani? — egy cseppet se vonnak le Hegedüs fáradozásának érdeméből, munkájának becséből; kisedd szeplők ezek, melyeket Apáczainak hol komoly és meggyőző fejtegetéseibe, hol lelkes és elragadó előadásába elmerülve, észre se veszünk, s én csak az esetleges második kiadás számára soroltam fel őket.

Apáczait sok küzdelme, szenvedése korán sírba vitte, hamvai ismeretlenül pihennek a kolozsvári temetőben. De az eszme, a miért oly lelkesen izgatott, életének vezérlő eszméje: egy erdélyrészi magyar egyetem felállítása, — habár későn, jó 200 év múlva, végre is megvalósult a kolozsvári egyetemben.

De ha nem lehet nyugvóhelyét emlékkövel megjelölnünk, ha nem zarándokolhatunk poraihoz, — hát azért már ne legyen működésének színterén semmi nyoma az ő emlékezetének? ki volt s mit tett

¹ Kilétére s működésére nézve lásd: *Thomas*, Descartes emlékezete, ford. Rácz Lajos (Olesó könyvtár), 111 s köv. lap.

² *Gyalui Farkas*, Apáczai Cseri János életrejtájához és műveinek bibliográfiájához. *Erdélyi Múzeum*, 1892. évf. 52—53. l.

ő, — ne mondja semmi kő, ne mondja semmi jel? Az erdélyi s első sorban a kolozsvári tanár- és tudós világ tartozik az ő nemes elődjének azzal, hogy emlékét láthatólag megörökítse, a hol a késő nemzedék leróhassa iránta a hála és elismerés adóját, mely életében oly féltékenyen kerülgette őt; a hova mindnyájan elmenjünk lelkesedni, ihletet meríteni! Ez lesz Apáczai igazi megbecsülése, küzdelmeinek, fáradozásainak igazi méltánylása! A kegyelet e művének kezdeményezése és végrehajtása a kolozsvári tudomány-egyetem feladata, nem, kötelessége; — bizonyára Apáczai egykori intézetei is segédkezni fognak neki ebben. A kolozsvári egyetem újonnan épülő díszes épületének, állandó otthonának nem lehetne méltóbb díszje, mint Apáczai márvány- vagy bronz-szobra, ki ez egyetemet először álmodta meg, ki először küzdött és lelkesített annak létesítéseért, s ki korának egyik legszeleesebb ismeretű tudósa, legidealisabb gondolkozású magyarja volt.

Rácz Lajos.

Századunk magyar irodalma képekben Széchenyi fel- lépésétől a kiegyezésig.

Irta: *Endrődi Sándor*. Athenaeum. XIV. +472. 1.

A kurucz nóták s annyi szép költemény édes szavú költője ismét egy érdekes könyvvel gyarapította irodalmunkat, illetőleg annak történetét. Az Athenaeumnak a párisi kiállításra szánt kiadványai közé tervbe vett népszerű irodalomtörténet egy részét írta meg; ennek a műnek a magyar kiadása immár közkézen forog.

Mindenesetre helyes, hogy a külföld magyar szerző tollából ismerkedik meg irodalmunk fejlődésével s nem külföldi írók felületes cikkeiből, mert sok olyan mozzanat van kivált a megelőző századok történetében, a melyeket csak *mi* értünk, érzünk s tudunk méltányolni. E nembem a Kardos Albert művén (A magyar irod. tört. Kisfaludy S.-ig) kívül alig történt lépés, úgy, hogy az Endrődi könyve határozottan hézagot pótol. Más kérdés aztán, hogy valóban megfelel-e a kitűzött czélnek, hogy a népszerűsítést a serdülő ifjúság, különösen a nők között — mert ezek számára szánta művét — megvalósítja-e. Népszerűsítés lévén az író bevallott czélja, nem várunk valami eredetiséget s új felfogást. Endrődinél azonban találkoznak újítással. A felolelt kort így osztja fel: I. Széchenyi és kora, II. A forradalom és III. A forradalom után. Az újítás abban nyilvánul, hogy a II. cz. alatt tárgyalja Petőfi kivül Tompát, a virágok poétáját, Szigligeti működését, Czákó, Teleki L. és Hugó Károly hullócsillag-szerű pályáját, holott eddig a forradalom irodalma alatt más anyagot értettünk s nem volt erővel a forradalom, helyesebben a szabadságharcz költészetébe gyömöszölve, a mi nem ott született. Új és igen helyes felfogás az, hogy Fáy Andrást kiveszi a Kisfaludy K. epigonjai sorából s mint önálló író méltatja.